

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

ענבל סיקורל, רחל שרעבי

מבוא

עניינו של מאמר זה הוא בתהליך הקניית הזהות הישראלית לעולות ולעולים מאתיופיה במרכזי הקליטה של הסוכנות באמצעות מדריכות המכונות 'סומכות'. תפקידן הרשמי של הסומכות הוא לסגל את העולות לחברה הישראלית באמצעות הפנמת ההתנהלות של משק בית ישראלי, דהיינו של הביתיות הישראלית. במאמר נבחן תהליך זה מתוך התמקדות בהשפעתו הן על הסומכות הן על העולות ועל משפחותיהן. הספרות המגדרית מבקרת את הקישור שנוצר בין נשים לביתיות (Ortner 1974); יזרעאלי (1999: 179). חוקרות רבות (למשל, הרצוג 1998; Fletcher 1999) סוברות כי קישור זה נובע מהתפיסה החברתית הרואה את הנשים כבעלות יכולות מוכחות בסיוע ובטיפוח של בני המשפחה. תפקידן המרכזי, בעיניהן ובעיני החברה הגברית, הוא לספק תנאי קיום ותזונה טובה לבני הבית ובעיקר לגבר וכן לגדל את הילדים ולעצב את אופיים (Cosser at al. 1999: 114). השינויים המגדריים, שהתחוללו במאה העשרים וערערו על הנורמות המסורתיות, לא הובילו לשינויים מהותיים בתפיסה של חלוקת העבודה (שטייר ואחרים 2007; שרעבי 2007). פרייס (Price 2002) הציג את התפיסה המערבית שלפיה האישה לא רק משויכת לבית, אלא נתפסת המייצרת שלו. עצם ההוויה הנשית היא הוויה ביתית וההוויה הביתית היא נשית. אוקס (Ochs 1999) וכמוה גם סרד (Sered 1994) ממשיכות את הטענה באשר לזהות הביתית של האישה ומראות שגם במה שקשור לדת נשים חושבות בעיקר במונחים ביתיים. פעמים רבות הנשים הן אלה שניתבו נשים אחרות לתפקידיהן הביתיים. למשל, אבו לוע'וד (Abu Lughod 1993) תיארה כיצד החמות במצרים מפקחת על כלותיה שימלאו את תפקידיהן המגדריים. וולף (Wolf 1985), במחקר דומה, חקרה את שליטת הנשים הבוגרות בנערות המשפחה בסין המסורתית. שתי החוקרות מדגישות את המחויבות הנשית למבנה החברתי הפטריארכלי ורואות בו את המניע להתנהגותן.

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

ארגוני נשים וולונטריים, הקיימים כבר משלהי המאה התשע עשרה ברחבי העולם המערבי, מנתבים נשים לפעילויות ביתיות וכך משמרים את חלוקת העבודה המגדרית (Macleod 1998). הפעילות הנשית במסגרת ארגונים אלה פועלת להדגשת הפונקציות הביתיות אצל הנשים המודרכות (Hyman 1995: 31; עצמון 2001: 136). בהשפעת המערב, גם בחברה הישראלית מתחילת התפתחותה פעלו ארגוני נשים שהיו מעורבים בעיצוב ישראליותן של נשים אחרות. ארגונים אלה היו מעורבים בתקופות שונות גם בפעילות שנועדה לקדם את המעמד הפוליטי והחברתי של האישה, אך המרכזיים שבהם פעלו בתחומים 'נשיים' קלסיים: הקניית ידע בתחומי הטיפול בילדים ובמשפחה, בישול וטיפול הבית (ברנשטיין 1987; הרצוג 1998).

מצבי הגירה מזמנים ליווי ופיקוח של משפחות המהגרים בידי נציגי החברה הקולטת, ובתוכם נשים. מספרות המחקר מתברר כי מכיוון שנשים מזוהות עם טיפוח וביתיות, תחומי המעורבות המרכזיים של מדריכות בקרב מהגרות מתמקדים בתחומים ביתיים: טיפול בילדים, רפואה מונעת והקניית הרגלי היגיינה והורות (רוזין 2005). בחברה האמריקנית, תפיסת התפקידים הנשיים באה לידי ביטוי בדגם הציוויליזטורי, הכולל למשל התערבות של האמריקנים הלבנים בחיי האינדיאנים, ובייחוד בטיפול בילדיהם, במגמה להנחיל להם נורמות התנהגות מודרניות על מנת להטמיעם בתוך האוכלוסייה הלבנה. עוד דוגמה היא ההתערבות של נשים אמריקניות ממוצא צפון אירופי בחייהן של אימהות מהגרות ממזרח אירופה ומדרומה בארצות הברית במחצית הראשונה של המאה העשרים (Emmenrich 1997: 393-409; Hyman 1995: 30-33, 38).

מערך הקליטה בישראל, שהתפתח משנותיה הראשונות של המדינה, עבר גלגולים רבים. מדיניות הקליטה המשתנה, שנסקור אותה כאן בקצרה, היא בעלת השלכות על האופן שפועל מנגנון ההדרכה ועל האופן שהמדריכות רואות את תפקידן. בעקבות העלייה ההמונית בשנות החמישים, מנגנון הקליטה, שהיה חלק ממדיניות 'כור ההיתוך', גייס מדריכים ומדריכות שינחו את העולים החדשים (Weingrod 1966; שרעבי 2005). ההדרכה נועדה לחולל שינוי חברתי ותרבותי בקרב העולים. את היחס שקיבלו העולים אפשר לכנות 'אסטרטגיית האפוטרופסות' (ליסק 1999: 134-136). המדריכים הגברים התמקדו בהדרכת הגברים בנושאים של מנהל, כספים ועבודה חקלאית. המדריכות, רובן ותיקות וכמה מהן עולות חדשות, הונחו להדריך את העולות בענייני ניהול משק הבית, טיפול בילדים, רפואה מונעת והקניית הרגלי היגיינה ואסתטיקה (הכהן 1999; סטולר-ליס 2004).

תפקידים אלה נראו כהרחבה של התפקידים הנשיים הביתיים. המדריכות, שעברו הכשרה מוקדמת, פעלו מתוך תחושת שליחות אידאולוגית, ומלאכת ההדרכה שימשה אותן לצורכי שיפור הדימוי שלהן בעיני עצמן. מלאכת ההדרכה נחשבה למלאכת קודש, והעוסקות בה זכו, קודם כול בעיני עצמן, להילה של חשיבות. הן הרגישו כי אין תחליף להדרכתן, וכי גברים לא יעשו את המלאכה טוב כמותן (רוזין 2005).

אידאולוגיית כור ההיתוך, שהנחתה את המדריכות בשנות החמישים, עדיין נשארה על כנה בשנות השמונים, אך חל שוני ברקע של המדריכות ובמניעיהן לתפקיד. בשנות השמונים, במסגרת קליטת גל העולים הראשון מאתיופיה, מינה המנגנון הקולט מדריכים ומדריכות לליווי העולים במרכזי הקליטה, ונדון בו בהרחבה להלן. התפקיד הרשמי של המדריכות, שכוננו סומכות, היה ליווי ופיקוח על התנהלות משק ביתם של העולים ועל הטיפול בילדים הצעירים (Ashkenazi & Weingrod 1984: 8-10). משימה זו הוטלה על נשים מתוך ההבניה המגדרית המתחמת אותן, כמו את הנשים שהן הדריכו, לתחום הביתי.

הסומכות בתקופה זו לא היו ממוצא אתיופי ולא דיברו בשפתם של העולים, דבר שהקשה על תהליך ההדרכה. הן ראו חשיבות בסיוע לעולים בתהליכי הקליטה, אך היו מהן שהונעו בעיקר משיקולי תעסוקה (הרצוג 1998; Ashkenazi & Weingrod 1984). מרבית הנשים הלא-מקצועיות האלה, גם אם עברו הכשרה מסוימת לקראת תפקידן, היו חסרות רגישות מספקת למפגש עם עולי אתיופיה (גינדין ואחרים 1985), כפי שיתואר להלן.

לאחר כמה עשורים שבהם ניסתה מדינה ישראל את מדיניות כור ההיתוך בקליטת עולים (בלי הצלחה), היא החליטה לפנות אל כיוון הפלורליזם התרבותי, והחלה להפעיל שיטות התערבות רגישות תרבות. גישה זו מתבטאת לדוגמה בהכשרה ובהעסקה של מגשרים המהווים חלק ממערכת החינוך במוסדות חינוך, בעיקר ביישובים שיש בהם ריכוז של עולים (Spector 2005). על רקע השינוי במדיניות הקליטה, בשנות התשעים חל שינוי נוסף ברקע של הסומכות וכן בהגדרת תפקידן. הסוכנות פיתחה תכניות קליטה המתבססות, לפחות ברמה המוצהרת, על מתן כבוד ראוי לתרבות הנקלטת ושילוב של עולים ותיקים דוברי אמהרית ב'צוות הסמך' (הצוות התומך). במסגרת תכנית זו הונחו עובדי מרכזי הקליטה לגלות יתר פתיחות לצרכים התרבותיים הייחודיים של עולי אתיופיה. בדוחות הסוכנות נכתב כי יש לפעול במישור המקומי והארצי ליצירת אקלים חברתי סובלני ופתוח לקראת העולים וליצור הזדמנויות למפגש ולשיתוף פעולה. הומלץ כי לצורך ההדרכה והליווי יגויסו כוחות מתאימים מקרב העדה והם ייצגו את השילוב הרצוי בין תרבות המוצא למציאות הישראלית (גינדין ואלפסי, 1991: 5).

מספרות המחקר שנסקרה אפשר ללמוד כי במשך כל שנות קליטת ההגירה בישראל, על אף השינויים שעברו על מנגנוני הקליטה ועל דמותם של הקולטים (מדריכים, מדריכות וסומכות), ההנחיות למדריכות העולים התמקדו בניהול משק בית בהתאם לנורמות ישראליות כמדד לקליטה מוצלחת. המדריכות, שראו את עצמן חלק מהתרבות הקולטת, שיתפו פעולה עם מדיניות זו. גם בעבודתן של הסומכות, שמאמר זה עוסק בהן, הגורם החשוב, לפי הנחיית הסוכנות, הוא טיפול באישה ובמשפחה בעיקר דרך משק הבית. אנו בחנו הלכה למעשה את תפקודן של הסומכות בשנות האלפיים בהתאם להנחיות הפורמליות של הסוכנות ולאחר השינוי המוצהר במדיניותה. כיוון שהמסרים הביתיים

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

בולטים בהנחיות מנגנון הקליטה, והם מבנים את מסגרת פעולתן של הסומכות, השאלה המרכזית שתיבחן היא כיצד מתמודדות הסומכות עם ההנחיות המתחמות את הנשים לגבולות התחום הביתי ורואות בניהול מוצלח של משק הבית סממן לקליטה בחברה הישראלית. אנו משערות שהסומכות, שהיא עולה ותיקה שקלטה מסרים פמיניסטיים מהחברה הישראלית ומעוניינת להטמיעם בעולות, תשמש צינור ישיר למסרי הקליטה, תוך כדי שילוב מסרים מגדריים בעבודתה.

עוד דילמה שנבחן כאן היא הדילמה התרבותית, שכן ייחודן של עובדות שכירות אלה, שלא כמדריכות של גלי ההגירה הקודמים, הוא בהשתייכותן לאותה קבוצה אתנית של המהגרים. כיוון שהסומכות באו מאותו רקע תרבותי כמו העולות אך החלו מתערות בחברה הישראלית, ייבחן האופן שבו הן מעבירות לעולות את המסרים התרבותיים של החברה הקולטת. כמו כן נבדוק כיצד השפיע מיקומן, בתפר שבין העולים לחברה הקולטת, על תפיסתן את מעמדן בחברה ועל השקפתן התרבותית. אנו משערות כי מיקום זה הפך את תפקידן מורכב יותר, והעניק להן יכולות ותובנות שלא היו למדריכות בגלי העלייה הקודמים.

מתודולוגיה

המחקר מתבסס על ראיונות עם כעשרים סומכות העובדות בשלושה מרכזי קליטה בדרום הארץ. הראיונות נערכו בשנים 2008-2009 והתנהלו בשפה העברית, שהסומכות שולטות בה. כל הסומכות שרואיינו הן ילידות אתיופיה ועלו לישראל במהלך שנות השמונים. הן נשואות, אימהות ל-3 עד 5 ילדים, וגילן נע בין 25 ל-40. הן עלו בהיותן ילדות או נערות צעירות (בנות 2-18), ורואות את עצמן כמי שהתאקלמו בארץ מבחינה מנטלית.

רובן התחנכו במוסדות חינוך ממלכתיים או ממלכתיים דתיים, אין בהן אפילו אקדמאית אחת והמשרות הקודמות שלהן היו בתחום השירותים. נשים אלה מועסקות במרכזי הקליטה מהשנה האחרונה עד שש השנים האחרונות, ורובן מועסקות יותר מארבע שנים. רובן הגיעו לעבודה מתוך עניין לתרום לקהילת העולים, אך גם מתוך שיקול כלכלי, כשהן מודעות ליתרון היחסי שלהן בהעסקה – ילידות אתיופיה ודוברות אמהרית.

הראיונות התנהלו ברובם במרכזי הקליטה, בחדרי העבודה המשותפים לכלל הסומכות ולאם הבית האחראית עליהן. עקרונית היו אלה ראיונות אישיים, אולם סומכות שנכנסו לחדר במהלך הריאיון השתלבו לעתים בשיחה. שום סומכת מהסומכות שרואיינו לא מתגוררת במרכז הקליטה, או בשכונה המאוכלסת בישראלים שאינם יוצאי אתיופיה. הן גרות בשולי השכונות העירוניות ביישובי פריפריה שמתגוררים בהם עולים ותיקים מאתיופיה. נתון זה עשוי ללמד על ניידות חברתית וכלכלית גבוהה יחסית לשאר העולים מאתיופיה, אך משקף את השתלבותן באוכלוסייה חלשה יחסית מבחינה כלכלית וחברתית בישראל.

לצורך המחקר שוחחנו גם עם אימהות בית ועם עולים השוהים במרכזי קליטה. את השיחות עם העולים שאינם דוברי עברית ניהלו ותיעדו עבורנו סטודנטים דוברי השפה האמהרית. כמו כן צפינו בעבודת הסומכות: שיחות עם עולים, הכנה לקליטה של משפחה חדשה ופרדה מהן, ישיבות של הסומכות עם אם הבית, תצפיות בהמתנה לטיפול רפואי, מכירה של בגדים וחפצים, חלוקת תרופות, שיעורי עברית וכדומה. השמות המופיעים במאמר הם בדויים, על מנת לשמור על פרטיות המרואיינים. לשם הבנה וניתוח של עבודת הסומכות נסקור תחילה את דפוסי קליטתם של עולי אתיופיה ונתמקד במרכזי הקליטה, שהם המסגרת המרכזית לטיפול בקליטתם הראשונית.

עלייה וקליטה מאתיופיה

בעקבות שינויים פוליטיים באתיופיה ולפי החלטת הרבנים הראשיים בישראל, הובאו יהודי אתיופיה לישראל בשני גלי עלייה. הגל הראשון ב-1985 היה 'מבצע משה' והשני ב-1991 היה 'מבצע שלמה' (קימרלינג 1998; וייל 2008). במבצעים אלה באו אלפי עולים לא יהודים המכונים 'פלשמורה'. כינוי זה הוא כינוי גנאי כלפי יהודי אתיופיה שהתנצרו (Weil 2004) ושבתא-ישראל ראו בהם פורשים מהקהילה ומאורה חייה (אליצור, 2000). הספרות המקצועית חלוקה ביחס לזהותם הדתית של הפלשמורה. בן-רפאל ופרס (Ben-Rafael & Peres 2005) טוענים כי הפלשמורה המשיכו לחיות כיהודים. לעומתם אליצור (2000) וספקטור (Spector 2005) טוענים כי באתיופיה חיו הפלשמורה כנוצרים. עליית הפלשמורה לא עוררה הדים כלשהם, והם השתלבו במדינת ישראל (אליצור 2000). עולי הפלשמורה, כמו גם ארגונים יהודיים בארצות הברית, הפעילו לחצים פוליטיים להעלאת בני משפחותיהם. בשנת 1999, בעקבות לחצים אלה, קבעה ממשלת ישראל ש-300 מבני הפלשמורה יעלו לישראל מדי חודש באמצעות הסוכנות היהודית. בעשור האחרון עלו כ-30 אלף מבני הפלשמורה, והיום מתנהל ויכוח על המשך העלאתם (וייל 2008: 197-199).

עולי אתיופיה העמידו בפני החברה הישראלית אתגר חדש: להתמודד עם שוני המתבטא בהופעה חיצונית, בצבע העור ובשונות תרבותית שישראל לא ידעה כמות בעבר (יונה ושנהב 2005: 62-63; Ben-Rafael & Peres 2005). עולי אתיופיה ככלל הוכרו בתור יהודים, אך יהדותו של כל פרט הוטלה בספק (קורינלדי 2005). התפיסה האתנוצנטרית כלפיהם רואה את תהליך קליטתם כתהליך האמור להוביל להסתגלותם ולהתאמתם לתרבות הישראלית (Newman 1985; שחורי 2006). רוב העולים מרגישים שייכים לחברה הישראלית, או לפחות רוצים להשתייך אליה. עם זאת הרצון שלהם להשתזר בחברה הישראלית אינו נענה בנכונות סימטרית לקלוט אותם (פרס ובן-רפאל 2006). אחת התוצאות של אי-נכונות זו הנה ההבניה הזוהרית של המהגרים המשלבת יסודות מתרבות המוצא ומהתרבות החדשה (Anteby-Yemini 2005).

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

חיי המשפחה של עולי אתיופיה עברו שינוי בעקבות הגירתם לישראל, בעיקר בכל הקשור לגידול הילדים ולמעמד הנשים. הנשים (כמו הילדים) הסתגלו לחברה הישראלית ביתר קלות בהשוואה לגברים, שמעמדם נחלש מאוד. הנשים הצעירות נעשו עצמאיות יותר, צייתניות פחות לסמכות הגברית, תבעו חלוקת תפקידים ולרוב דרשו להשתתף בתהליכי קבלת החלטות, דוגמת אלו הנוגעות לפיריון (Leitman & Weinbaum 1999; Phillips Davis 1999). שינויים אלה, המחזקים את הסימטריה בין בני הזוג ואת האוטונומיה של האישה, נראים שינויים חיוביים בעיני הקולטים, אך משפיעים על המערכת המשפחתית של העולים ומפריים את האיזון בה (מינוצ'ין-איציקסון ואחרים 1997). תפיסת עולם של מתן הזדמנויות לנשים ומערך שירותים בישראל אפשרו לעולות עצמאות ואוטונומיה בקבלת החלטות ובניהול חייהן. את המסר הזה מעודד הממסד הקולט כבר במרכזי הקליטה. החברה הישראלית מעודדת נשים אתיופיות לעבוד מחוץ לבית, וכן מעניקה להן קצבת ביטוח לאומי. בעקבות תמיכה כלכלית זו לאישה האתיופית יש כסף בנפרד מבעלה, והיא מעודדת אותה להיות עצמאית מבחינה כלכלית ורגשית. לפיכך במהלך השנים נוצרה עלייה דרמטית בבקשות לגירושין בקרב בני הקהילה, שאת רובן הגדול יזמו נשים (שבתאי וקסן, 2005; Kaplan & Salmon 2004). השינוי במעמד האישה האתיופית בישראל מתבטא גם בעלייה במספרן ובמעמדם של הנשים החד-הוריות (Weil 2004).

מרכזי הקליטה

המדיניות המכוונת של המנגנון הקולט יושמה בהפעלת מודל של 'קליטה מתווכת' (מרכזי קליטה), ששימש מודל הקליטה היחיד מ-1968 עד שנות השמונים (סבר 2000). בשנת 1989 הוסיפה מדינת ישראל למדיניות הקליטה את מודל 'הקליטה הישירה' (סל קליטה). מרכזי הקליטה המשיכו לשמש בעיקר לקליטה של עולים ממדינות שונות שנחשבו מדינות 'בסיכון גבוה', דהיינו משפחות ברוכות ילדים מארצות מצוקה וילדים ללא הורים (סבר 2000: 172). אולם ביחס לעולי אתיופיה מדיניות הקליטה נותרה בעינה ומרביתם נקלטו במסגרת הקליטה המתווכת. מדיניות הקליטה הנבדלת כלפי העולים מאתיופיה מלמדת על תפיסה פטרנליסטית שהובילה לתחושות של ניכור, תלות וחוסר שילוב חברתי של העולים בחברה הישראלית (Halper 1985; Newman 1985). הטיפול בעולים הופקד בידי הסוכנות היהודית, האחראית על מרכזי הקליטה (סבר 2000). האחראים באגף לשירותי רווחה בסוכנות סברו שמרכזי הקליטה יהיו המסגרת הטובה ביותר שבה אפשר יהיה לרכז את העולים מאתיופיה ולספק להם כלים חיוניים להתמודדות עם התרבות החדשה שהגיעו אליה. המטרה הייתה לענות על צרכים כמו השגחה רפואית, פתרון דיור זמני ותמיכה חברתית ורגשית (בנאי ובכר 1988: 31). הכוונה הראשונית הייתה לשכן את המהגרים מאתיופיה במרכזי קליטה לשנת מעבר

אחת בלבד, אך יש מרכזי קליטה שנעשו למגורי קבע ולמשכנות עוני של האתיופים (קימרלינג 2004).

מחקרים שנערכו על מרכזי קליטה בשנות השמונים הציגו את העולים כנתונים לחלוטין לחסדי מנהלי מרכז הקליטה בשל המשאבים שבידיהם. פקידי הקליטה התייעצו עם המהגרים החדשים לעתים רחוקות, ולא אפשרו להם לבטא את בעיותיהם (Weingrod 1995). במידה רבה אכלוס מרכזי הקליטה התבסס על מבנה המשפחה הגרעינית האופיינית לחברה המערבית, בלי שניתנה תשומת לב מיוחדת למבנה המסורתי של המשפחה האתיופית המורחבת. המנהלים התערבו לא רק בקשרים החברתיים של העולים, אלא גם במנהגיהם (הרצוג 1998). הקולטים לא הכירו די הצורך את ההיסטוריה ואת התרבות של הנקלטים, ולא החשיבו את התרבות האתיופית לבעלת תפקיד חיוני בקליטה (Halper 1985).

דוחות של הסוכנות עצמה משנות השמונים קבעו כי 'מרכזי הקליטה הובילו לפיתוח תלות, פגיעה בעצמאות העולים, אדישות מבחינתם ביחס לגורלם האישי, והתנסות ממושכת במציאות שאינה משקפת את המציאות הטבעית' (גינדין ואחרים 1985; הרצוג 1998; Ashkenazi & Weingrod 1985). הדימוי העולה ממחקרים שונים הוא שמרכז הקליטה הוא מוסד ביורוקרטי וסגור פיזית וסימבולית. עמר (2007) הוסיפה כי מבט במרכז הקליטה שחקרה מלמד כי מדד האסתטיקה חופף את מדד הכוח, ככל שאתה ישראלי יותר, סביבתך מטופחת יותר.

מרכזי קליטה משמשים אמצעי מרכזי למתן טיפול לעולים מתוך ראייה בעלייה בעיה חברתית מיוחדת שהמדינה מעוניינת בפתרונה (הרצוג 1998). לכן במרכזי הקליטה יש רמה גבוהה של ליווי, הדרכה ופיקוח על העולים. בעיני המנגנון הקולט, אחד המדדים להצלחת קליטתו של עולה, ובעיקר עולה, הוא באופן שהעולה מנהלת את ביתה. ככל שזה קרוב יותר לאידאל ישראלי מסוים, כך נחשבת העולה מצליחה יותר. רבים מהמדדים שנקבעו הם מדדים הכרחיים: היגינה וטיפול בילדים. מדדים אחרים הם התערבות בחיי העולים: שליטה בתוכני הלימוד, באופן הבישול וכדומה. עם עלייתו ארצה שום עולה אינו עומד בקריטריונים, ולכן נחשבים העולים 'בלתי אוטונומיים' על פי הגדרת משרד הקליטה (Ashkenazi & Weingrod 1984: 10-12). את מדיניות הקליטה הפטרנליסטית יישמו שני דרגים של עובדים: צוות בכיר ובו מנהל/ת מרכז הקליטה, עובד/ת סוציאלית, מורה לעברית, מורה ליהדות, מדריך/מדריכה חברתית ואם בית, וצוות סמך ובו מדריכים/ות וסומכות. משנות התשעים הם משמשים גם מתורגמנים עבור הצוות הבכיר (גינסין ואלפסי 1991), מכיוון שהם דוברי אמהרית (או לפחות טיגרית).

אחת מאימהות הבית הממונות על הסומכות הסבירה שהצוות הבכיר מסתמך על צוות הסמך בקשריו היום-יומיים עם העולים. מכאן שבצוות הסמך רואים גורם מגשר בין הצוות הבכיר והסוכנות (המייצגת את החברה הקולטת) ובין העולים. המדריכים, ולעתים גם המנהל, הם הגברים היחידים בצוות הקולט ורובו מורכב מנשים, צעירות יחסית, שהן

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

המקור לסמכות. לפי הספרות המקצועית לעובדה זו משמעות קשה לעולים, שתרבותם מייחסת סמכותיות לגברים, ובעיקר לבוגרים שבהם (בנאי ובכר 1988).

עבודת הסומכות בשנות השמונים והתשעים

סומכות הן סייעות לא מקצועיות המבצעות פיקוח משפחתי שוטף על חיי העולים. תפקידן הרשמי היה לספק תמיכה מידית לכל בעיות הקליטה. אין להן רקע מקצועי, והכשרתן, כמו גם העסקתן, נעשית בידי הסוכנות (Ashkenazi & Weingrod 1984: 8-10). מהראיונות שערכנו עולה כי ההבחנה בין המדריכים לסומכות היא בזמנית מגדרית ופונקציונלית. מבחינה מגדרית, הסומכות הן נשים, ואילו מרבית המדריכים הם גברים. משרת המדריך זוכה לשכר גבוה מזה של הסומכת, בעיקר בשל הזכאות שלו לתשלום על שעות נוספות. מבחינה פונקציונלית המדריכים מופקדים על הדרכה בנושאים המוגדרים 'מחוץ לבית' ומקבילים להגדרות המגדריות הישראליות לתפקידים גבריים, כגון רכישת דירה וניהול חשבונות הבנק.

לעומתם הסומכות אחראיות על נושאים המוגדרים 'בתוך הבית'. הן נכנסות לביתה של כל משפחה במרכז הקליטה ומסבירות על ענייני משק הבית: בישול במצרכים החדשים, טיפול בילדים על פי נורמות ישראליות, ניקיון הדירה, סידור הארונות והכנת מזון (Doleve-Gendelman 1990). אף על פי שהתפיסה המגדרית הישראלית הובילה להפניה של מדריכות (נשים) להוראה של נושאים אלה, הסומכות מלמדות את הסוגיות הללו את הגברים ואת הנשים כאחד. הגדרת תפקידה וכינויה של הסומכת משקפים שוב את האפוטרופסות של הקולטים, ואת ראייתם את העולים כחלשים וזקוקים למשענת (Newman 1985). הם מבטאים גם את התפיסה המקשרת נשים באופן כמעט בלעדי לתחום הביתי (יזרעאלי 1999; הרצוג 1998; Fletcher 1999).

הסומכות שולבו במערך הקולט כבר בקליטת גל העלייה הראשון מאתיופיה בשנות השמונים. הן היו ילידות הארץ או מהגרות חדשות (לא מאתיופיה), חסרות השכלה אקדמית ובעלות מעמד סוציו-אקונומי נמוך. למרות כוונותיהן הטובות, מכיוון שלא דיברו אמהרית נוצרו קונפליקטים בינן ובין העולים (בנאי ובכר 1988). הסומכות אמנם הונחו להתייחס בכבוד ובנימוס אל העולים, אך לפי ספרות המחקר רבות מהן כמעט לא ייחסו חשיבות לדעתם של העולים, התערבו בכל תחום בחייהם ועוררו התנגדות רבה (Ashkenazi & Weingrod 1984: 10-12). המרחק התרבותי והתפיסה האתנוצנטרית הביאו לידי התערבות רבה של הסומכות בחיי העולות. כניסתה של סומכת ללא נקישה על דלת הקרון לא הייתה עניין יוצא דופן. היא העירה לאישה ונופה בה על הניקיון בקרון, על הבישול, על טיפולה בילדים ועל 'שתיית קפה' מרובה עם חברותיה (הרצוג 1998: 141-160). הסומכות בדקו את המקרר, הארונות וחדר המיטות. הן התערבו בנוגע להלבשה תחוננה לילדים, או חזייה, ואפילו התקן לאישה למניעת היריון. אחת העולות התוודתה שנעלבה מניפת

הסומכת על ארון לא מסודר בביתה (בנאי ובכר 1988: 42-46). הסומכות התערבו גם בחיי הדת של העולות, וגיננו את מנהגן לצאת מבתיהן בעת הנידה (שרעבי וסיקורל 2007).

חשיבות עבודת הסומכות וקשריהן עם הנשים העולות היא בעיקר בתחום הפיקוח החברתי. במרכז הקליטה היה אי-שוויון מובנה במפגש בין העולות לבין הסומכות, שהקנה לסומכות עמדת סמכות בכל הקשור לפיקוח על ביצוע מלאכות הבית של הנשים. העולות אולצו לקבל את החזירה לפרטיותן ואת הביקורת התמידית על התנהגותן הן בתור נשים הן בתור אימהות (הרצוג 1998: 141-160).

כאמור בשנות התשעים הצהירה הסוכנות על פיתוח תכניות קליטה המתבססות על מתן כבוד ראוי לתרבות הנקלטת ושילבה עולים ותיקים דוברי אמהרית בצוות הסמך. גם היום ממלאות את תפקיד הסומכות עולות ותיקות מאתיופיה והסומכות ששוחחנו אתן רואות בכך יתרון. הן משוות בין עבודתן לבין עבודת הסומכות בשנות השמונים.

יהודית אמרה: 'אני גדלתי בגונדר ועליתי בגיל 14 דרך סודן. הגענו לפה למרכז קליטה. היו שם סומכות, אבל הן לא יכלו לדבר אתנו, לא ידעו אמהרית. הסומכת דיברה אלי כל הזמן ואני לא הבנתי אף מילה, היא הייתה מושכת אותי ביד'.

אמריג' ציינה אף היא: 'באתי להיות סומכת. זו עבודה חשובה ואני יודעת מה זה להיות עולה חדשה. עליתי בתור מתבגרת מגונדר ב-1991. הסומכות במרכז הקליטה שאלו הגעתי כילדה לא ידעו אמהרית. היו מושכות אותי ביד, לא דיברו. אני לא ממש זוכרת אותן. הן לא היו חשובות לי בתהליך הקליטה'.

מלבד ידיעת השפה האמהרית אין דרישות מיוחדות לתפקיד הסומכת, כפי שאמרה לנו תמר: 'כל אחת יכולה להיות סומכת'. הדרישה הרשמית לתפקיד הסומכות היום מחייבת אותן להיות בעלות משפחה, שנתונהן האישיים וכושר תפקודן מאפשרים להן למלא את תפקידן בתור סומכות (גינסין ואלפסי 1991). עם זאת הסומכות מוסיפות לתפקיד תכונות משל עצמן. תכונות אלה הן חום, אמפתיה, סבלנות ויכולת הקשבה, כמו גם היכרות עם הנורמה הישראלית.

אסתר סיכמה: 'הסומכות צריכות להיות כמו אמא חמה, וגם לדעת את חוקי המדינה'. בניגוד לדרישות הסוכנות ולדרישות שמציבות הסומכות קבלו הסומכות על היותן מועסקות בתור עובדות קבלן, בשכר נמוך. יהודית תיארה: 'כל שנה מחתימים אותנו על חוזה מחדש. אנחנו עושים את כל העבודה השחורה בשטח. ההסתדרות מטפלת בחוזים שלנו. זה לא טוב, כל שנה חוזה חדש לכל הצוות של האתיופים. אמרו לנו: "אתם על חוזה"'. הסומכות הביעו תרעומת על תנאי השכר המשקפים את מעמדן הנמוך. עם זאת הן הביעו סיפוק מתרומתן לעולים ומהתמיכה ההדדית שהן מעניקות זו לזו.

דליה אמרה: 'העבודה טובה, מספיק שאני עובדת עם הקהילה שלי ותורמת. כיף לעבוד בעבודה הזאת'.

אסנת: 'אני אומרת [לעצמי] עולה בא, לא מבין כלום, כשאת הולכת להסביר לו דברים להעביר לו, ללמד אותו, זה עושה כיף, אני תורמת משהו'.

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

ימסרץ': 'מה שאני הכי אוהבת בעבודה זה להסביר להם, ואני הכי אוהבת שהם מבינים אותי, את מה שאני אומרת, ושיש קשר בינינו, שיש אהבה בינינו'.

מלכה הוסיפה: 'יש פה צוות נחמד, כיף לי לבוא, אני באה עם חיוך. אני אוהבת את העבודה. אני אוהבת לעזור לאנשים. זה מה שאני הכי אוהבת. כיף פה לעבוד ביחד עם כל הצוות. היחסים נעימים. אנחנו עוזרות אחת לשנייה, כל אחת עוזרת, לא אומרים: "זה העבודה שלך וזה שלי".'

הסומכות הן בסמכותן הישירה של אימהות הבית, שהן נשים ישראליות, ממוצא לא אתיופי. אימהות הבית הן נשים ילידות הארץ או מהגרות ממדינות שונות שהגיעו לישראל לפני יותר משלושה עשורים. רובן בעלות השכלה אקדמית ומשתייכות למעמד הבינוני.

עיקר עבודתן של הסומכות מתמקדת בנושאי הבית והמשפחה וליווי העולים לקבלת שירותים על פי נהלים שפרסמה הסוכנות במרכזי הקליטה ומשקפים התנהגות מקובלת בחברה המערבית (גינסין ואלפסי 1991).

הסומכות מונחות להדריך וללוות את העולים בארבעה תחומים:

א. מימוש הטיפול הרפואי במטרה להבטיח את בריאות העולים ויכולתם לשמור בעצמם על בריאות תקינה (בדיקות רפואיות, מעקב אחרי מתן תרופות, אביזרי עזרה ראשונה לשימוש בבית ולימוד ההליכים הקשורים בקבלת טיפול רפואי).

ב. התמצאות ראשונית בחיי היום-יום (הכרת השירותים הקיימים במרכז הקליטה ובסביבתו, השימוש בכסף, בתחבורה ציבורית ובשעון).

ג. היגינה אישית (רחיצת הגוף, חפיפת שער, החלפת לבנים וצחצוח שיניים).

ד. הדרכה בניקיון ובתחזוקת הבית (שימוש בחומרי ניקוי, הפעלת מכשור ביתי דוגמת גז לבישול ומכונת כביסה, אחסון מזון ובגדים).

בממוצע כל סומכת אחראית על כעשר משפחות. היא נכנסת לכל משפחה מדי יום ולעתים אף כמה פעמים ביום. לעתים קשורה ההדרכה בנושאים אינטימיים של הפרט והמשפחה (בודובסקי ואחרים 1994: 29). בעקבות חשש של הסוכנות משהיית היתר של העולים במרכזי הקליטה, מוגבל משך השהות במקום לשנה וחצי עד שנתיים כתלות בהשלמת הלימודים באולפן ובמציאת דירה למגורים. בפרק זמן זה אמורים העולים לסיים את תהליך הגיור. בשלבי הקליטה הראשוניים הליווי מוגבר מאוד, והוא הולך ופוחת עם הזמן (גינסין ואלפסי 1991: 35). גם במפגשיה עם העולים מחוץ לדירה ממשיכה הסומכת לטפל בתחומים שעליהם היא ממונה, כמו הערות לגבי לבוש הילדים וניקיון סביבת הבית. להלן נעסוק במפגש בין הסומכות לבין העולים מאתיופיה, ונתמקד בדרך שבה הן מפרשות עבור העולות את ההנחיות של הסוכנות באשר להפיכתן ישראליות.

עבודת הסומכות בשנות האלפיים: ניתוח אתנוגרפי

ניקיון ובריאות

אחד המוקדים בעבודת הסומכות הוא הדגש על ניקיון הבית והילדים, המשמש סממן חיוני להשתלבות בחברה הישראלית. דינה, אם בית, סיפרה: 'את יודעת שאני כל בוקר עומדת פה כשהם נוסעים לבית הספר ואני שוטר – מוודאת שהם לבושים נקי. תראי, צילמתי את הילדים, יש פה כאלה שתמיד מסודרים, ויש פה כאלה ששולחים את הילדים עם כתמים. כמה אנחנו מדברים על זה...'

אם הבית אורנה נימקה את החינוך הקפדני לניקיון:

אם נפשט את זה במונחים יום-יומיים, אני לא שוטפת את הבית שלי כל יום, מהרבה סיבות, אני חושבת שיש ניצול יותר טוב לזמן שלי, אני מטאטאת, כלים, כביסה, תשמעי החיים זורמים, אף אחד מהילדים שלי לא הולך לישון רעב, אבל אני לא מבשלת כל יום. אבל פה, אנחנו לוקחים את זה לקיצוניות כדי להטמיע, אז חייבים לשבת להם על הראש. אז אתה בכוונה הולך על הצד הקיצוני, לשטוף את הבית כל יום.

אימהות הבית אפיינו את תהליך הקליטה של העולים החדשים על פי התפתחות יחסם לניקיון. כפי שאמרה למשל דינה:

בשלב הראשון שמגיע עולה לוקח חודשיים עד שלושה חודשים שלומדים איך לנקות, אחר כך השלב השני הוא טוב, ולקראת היציאה יש ירידה במוטיבציה: 'אני כבר עוזב, אני לא צריך לנקות את הבית, לא צריך להשקיע, עוד חודש חודשיים אני לא אהיה פה'. ואז אנחנו שוב צריכים להיכנס כל יום, כמו בהתחלה, להזכיר להם: 'אתם עוזבים, אבל תשאירו בית נורמלי לבאים אחרים', תמיד אנחנו אומרים להם: 'כשאתם מצאתם בית נקי ומסודר, תשאירו ככה'.

דבריה של אורנה מחזקים את המסר של דינה: 'באיזשהו שלב אני מצפה שתהיה הפנמה, הם אנשים מבוגרים. אני מצפה להסביר להם פחות. אם זה לא קורה, אנחנו נכנסים בעובי הקורה, אבל זה לא משהו שמאפיין, זה משהו מאוד נקודתי'.

משיחותינו עם הסומכות עולה כי הן ממלאות את תפקידן ומעבירות לעולים את הוראות אם הבית, אולם הן עושות זאת תוך כדי תוך ריכוך המסרים, על מנת שלא לפגוע ברגשות העולים. הן משלבות בדבריהן הסברים נרחבים. אמריג' הדגישה: 'זה לא השפה, זה איך אתה ניגש לבן אדם, מסתדר אתם, לפעמים זה לא השפה'. בהמשך היא הבהירה:

לא צריך שום דבר בשביל להיות סומכת, רק שפה. אני לא אגיד לעולה: 'תשמע, אתה ככה [מלוכלך]'. אני אגיד בדרך אחרת, שלא ייפגע. אני אסביר לו: 'צריך להתקלח, בישראל יותר חם'. חשוב לי לומר בדברים עדינים, יש כאלה עובדים

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

במרכזי קליטה שאין להם אלוהים איך שהם פונים לעולים. אם מנהל או מישהו מהצוות אומר לי משהו על עולה, למשל שהוא מסריח, אני לא אומרת לעולה אתה מסריח. אני אומרת לו: 'תשמע, צריך להתקלח', שלא ייפגע. אני גם אומרת להחליף יותר בגדים. לשמור על היגיינה.

משיחותינו עם אימהות בית וסומכות מתברר כי התקשורת הלא-מילולית או המתורגמת של אימהות הבית עם העולים מובילה למסרים מעשיים. אם הבית לוקחת את הסמרטוט ומראה להן איך לנקות, תוך כדי שימוש בהדגמות ובמשפטים קצרים. לעומתן הסומכות, השולטות בשפת האם של העולים, פונות אליהם בהסברים מילוליים, מפורטים, ומבנות עבורם את הקשר בין ניקיון ובין קליטה מוצלחת בחברה הישראלית.

כך למשל אמרה לאה: 'אנחנו מבינים אותם, אנחנו לא אומרים "תעשו הכול היום, [זה] ייקח זמן". הולכים לאט-לאט. תאמינו לי, הם מבינים אותי. אני אומרת להם: "[אם] אתם לא תהיו נקיים [בחצר], יהיה לכם בלגן עם שכנים, בעבודה, זה [הניקיון] יעזור להשתלב". הניקיון זה בשביל שלא יהיה להם בלגן בבית הספר, לילדים, גם בעבודה. שישתלבו, זה מה שאנחנו רוצים. הם לומדים ניקיון'.

חנה תיארה שיחה אופיינית בינה ובין העולות: "'אם לא תלמדי לנקות אף אחד לא יעזור לך כשתעזבי את מרכזי הקליטה, אף אחד לא יתקרב לילדים שלך ולבית שלך, ולא תמצאי עבודה אם לא תשמרי על ניקיון בבית". אני מסבירה לה'.

הסומכת תמר מספרת:

אני אומרת להם: 'החדשים יצחקו עלייך'. העולה מנקה, אבל היא לא משתפרת. היא מנקה רק כשאני נכנסת. אז אני אומרת לה: 'יצחקו עלייך, בואי, תראי בתי של עולים שהגיעו חדשים וכבר יותר נקיים'. היא נפגעת... אני אומרת לה: 'מה יהיה כשתעבדי? איך אז תנקי וגם תצאי לעבודה?'. היא אומרת: 'בסדר'. אני מוציאה להם בגדים מהארון רוצה לראות שהם נקיים ואומרת להם לכבס. אני לא מוותרת להם, אני אומרת להם: 'אתם רוצים שהישראלים לא ישבו ליד הילדים שלכם? יגידו שהם מסריחים? אתם פוגעים בילדים שלכם'. אני אומרת להם לנקות.

אמריג' אמרה: 'זה בשביל הילד לא טוב ש[הוא] מגיע ככה. ילד כזה אף פעם לא יהיה [ישראלי]. הוא לא נקי, הוא לא ישתלב. חבל לי על הילדים. אני יושבת עם ההורים ואומרת להם: "כדי שיקבלו את הילד בחוץ חשוב שהוא יהיה נקי"'.
נוסף על מסרי הניקיון כתלות של קליטה אישית ומשפחתית בחברה, הסומכות משתמשות בניקיון כאמצעי להעברת מסרים מגדריים. הן מגדירות לעולות את הקריטריונים להפיכתן נשים ישראליות מוצלחות, כמו יציאה לעבודה ובו זמנית הקפדה על בית נקי (פוגל-ביז'אוי 1999). הסומכות, העולות הוותיקות המכירות את הנורמות הישראליות, מקנות לעולות כלים להבניה מגדרית מחודשת שתסייע בקליטתן. טכניקה

נוספת המגויסת למטרה זו היא הפנייה אל רגשותיהן האימהיים, בציינן את חיוניות הניקיון של ילדיהן להשתלבותם בחברה. על אף הפירוש שהן מעניקות להנחיות הניקיון, אי-אפשר להתעלם מהמסר הראשוני הכרוך בו ולפיו לכלוך כביכול הוא מגבלה בדרך לישראליות.

דאגלס (Douglas 1970) הציגה את הלכלוך: דבר שאינו נמצא במקום הראוי לו. במהגר אפשר אפוא לראות ישות בעלת זהות שולית שאינה שייכת לתרבות המקור, אך עדיין אינה חלק מהתרבות החדשה (Park 1928). על פי תפיסה זו המהגר לא נמצא במקום הראוי לו ולכן ייחשב כ'לכלוך'. מכאן שככל שהאדם ישתלב בחברה הקולטת, כך ישתנה מעמדו מ'דבר שאינו במקומו' (הווה אומר: לכלוך) עד לכדי ישות שהיא חלק מהתרבות הסובבת ונמצאת במקום הראוי לה (הווה אומר: נקיות). ייחוס הלכלוך לקבוצות שוליים מודרות הוא גם חלק מהשיח ההגמוני (Said 1978). ההנחיות שמקבלות הסומכות מלמדות על ראייה התואמת שיח זה במנגנון הקולט. דאגתן המרובה של הסומכות לניקיון העולים נובעת לא רק ממניעים של היגיינה, אלא מלמדת על הפנמה של התפיסות הפטרנליסטיות. אפשר לומר כי הסומכות רואות את תפקידן כמי שמסייעות לסוכנות לשחרר את העולים מהדימוי המתייג ומהמעמד המודר.

חלק מתפקידן של הסומכות הוא תרגום המפגש עם החברה הישראלית. הסומכות אחראיות גם על ליווי העולים למרפאות. מטלה זו חשובה במיוחד, מכיוון שלא כבמוקדים אחרים, שדרוש בהם תרגום, דוגמת משרדים ממשלתיים ומרכזי קניות, שבהם יכולים העולים בסופו של דבר להסתדר בעזרת שפה מוגבלת, התחום הרפואי דורש בקיאות בשפה, עיסוק בנושאים אינטימיים ויחסי כוח מובהקים אל מול הרופא. דברי הסומכות חנה משקפים את התלות הרבה של העולים בסומכות בתחום הרפואי: 'הם מפחדים לצאת לבד למרפאות. הרופא לא מבין אותם. הם רוצים שנתלווה אליהם. לפעמים את מסבירה. כמה פעמים את הולכת אתם לרופא והם עדיין לא מבינים. עכשיו הם צריכים להיות עצמאיים. לפעמים הרופאים אומרים: "בלי מדריך אני לא מקבל", והעולים נעלבים, ואז אנחנו באים'.

סומכות רבות מתארות את המבוכה שחשו כשליוו עולה (גבר) לטיפול רפואי, בייחוד כשהטיפול דרש התפשטות, או תרגום של נושאים אינטימיים, כמו בדיקת שתן או טיפולי פוריות.

מהשיחות עם הסומכות מתברר שיש קשיים נוספים הנוגעים לליווי העולים לטיפול הרפואי. אורה סיפרה:

יש תגובות לא נעימות של אנשים ברחוב. כשרואים אותי עם העולים אומרים לי: 'מה זה, באת מהכפר? הבאת את כל העולים מאתיופיה לפה?'. זה בעיקר בקופת חולים, כשאני מגיעה עם כמה עולים. אני אומרת: 'ריבוננו של עולם, חורף, כולם חולים'. הרופא אומר: 'מה זה? באתם לעשות על האש?'. לפעמים אני עונה לו. לפעמים יש לנו שלושה תורים למרכז הקליטה, אבל יש יותר חולים. אז אני

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

רוצה שהרופא ימיין, מי דחוף. כל פעם אני מגיעה עם כמה חולים שיש, חמישה או שישה. מסבירה להם שאולי הוא לא יסכים לקבל יותר משלושה. העולים חושבים שאני הממיינת ואומרים: 'את עושה מה שאת רוצה'. אני מבקשת מהרופא או מהאחות שימיינו במקומי, אני לא ממיינת. ככה זה בקופת חולים, יום שלם מתייבשים שם, ובסוף אין תור. אני לא יודעת אם זה רק לעולים. אני מנסה ללחוץ: 'דוקטור אנחנו בחוץ'. לפעמים אני נכנסת דרך האחוז, יש חולים שלא מוכנים להיכנס לאחוז.

תמר סיפרה כי לקחה עולה לבית חולים לשם הפלה. לאחר שהן חיכו זמן רב ולא זומנו, התחילה תמר 'להציק' לצוות הרפואי, ולשאול שאלות. בתגובה הציעו לה האחיות לאכול משהו, 'רק שאני לא אלחץ'. היא סירבה, ובסוף הכניסו אותן. תמר מסבירה שהעיכוב הוא בגלל שהן אתיופיות.

כאן אפשר לראות ביטוי ליחס של המערכת הרפואית אל תמר ואל העולה, שתי נשים המשתייכות לקבוצת העולים מאתיופיה ולכן אפשר להתעלם מהן. כשתמר פירשה את היחס אליה כאילו היא זהה לעולה המוחלשת, היא בחרה להפגין דפוס התנהגות ישראלי, ו'להציק' לצוות הרפואי, דבר שהוכיח את עצמו בסופו של דבר.

טענות הסומכות וקשייהן בתור גורם מתווך משקפים את חוסר האונים שלהן הן בתור נשים הן בתור מהגרות מקבוצה אתנית חלשה, אל מול המערכת הרפואית. הן מוחלשות גם אל מול העולים מכיוון שהן חסרות ידע רפואי וסמכות להתערב בסוגיות הביורוקרטיות הקשורות לטיפול הרפואי. מצב לא נוח זה משווה את מעמדה לזה של בנות טיפוחן, הנשים המודרכות, ומלמד בבירור על תפיסות סטראוטיפיות המכלילות אותן עם העולים יחד (שחורי 2006).

הורות וזוגיות

ההגירה מאתיופיה הייתה כרוכה בשינוי דפוסי ההתנהלות המשפחתית, ובהם יחסי הזוגיות ומקומו של הילד במשפחה. באתיופיה היה האב הדמות המרכזית במשפחה, והילדים נדרשו לכבד את המבוגרים ולציית להם. חוקי המדינה והנורמות החברתיות בישראל מקנים לילדים מקום מרכזי במשפחה ובחברה ואוסרים את הכאתם. הבדלים אלה יצרו קונפליקט בקרב העולים במרכזי הקליטה, והסומכות נדרשו להתערב בסוגיה זו.

הסומכת חנה סיפרה: 'הבעיה היא עם הילדים. הילדים ממש [עושים מה שהם רוצים] אם אבא אומר [...] ממש, אין סמכות הורית [...] הילדים למדו שיש חוק בארץ שלהורים אסור להרביץ להם בישראל. שמה היו מרביצים להם. גם לנשים. פה ישר הילדים מתלוננים, ישר'. סומכת אחרת הוסיפה: 'יש פה ילדה [נערה] שההורים באו בוכים: "אין לנו שליטה עליה. אין לנו שום כלים. אני לא יכול להרביץ לה". בא אליי אבא ואמר: "תנו לי להרביץ לילד, תראו הכול יהיה בסדר, אבל אתם לא מרשים לי להרביץ לו". זה הכלי שהיה לו עד היום מול הילד. הוא לא יכול להעניש אותו'. בתיה חיוקה את דבריה של

חנה ואמרה: 'באתי ופיה היה לנו כבוד להורים. פה יש פחות כבוד להורים. וגם פחות כבוד לעובדים של מרכז הקליטה'.

בהגדרת תפקידן מופקדות הסומכות על עניינים המקושרים לנשיות: ניקיון, היגיינה אישית, טיפול בילדים הקטנים וליווי העולים לקבלת שירותים, אך בפועל הטיפול בנושאים אלה מחייב את הסומכות להתמודד עם מגוון רחב יותר של סוגיות הקשורות למשפחה, ובהן זוגיות. לפי תיאורה של חנה:

ביום שהנשים בלימודים אני אומרת לגברים לנקות. לימודי היהדות זה פעם בנות פעם גברים. אם הבנים בבית שינקו... אני לא מוותרת להם אני אומרת להם: "אם לא תנקה ייקחו לך את הילדים" [...] לא, לא מפריע לגברים לקבל הנחיות מאישה [מהסומכת]. אני אומרת להם הכול. אם אני אומרת הם מקשיבים. אני מסבירה להם, הם לא רוצים לשמוע, אני מסבירה להם למה, אני מסבירה שזה לטובתו. היא תראה אחרים ותזרוק אותך. אני יודעת שזה קשה, אבל זה בשבילך.

אמריג' הוסיפה: 'צריך לשכנע את הגברים לעזור. ויש כאלה שעוזרים. את מסבירה להם: "פה זה הכול ביחד, היא מכינה את הילדים לבית ספר, אתה מכין סנדוויצ'ים. אתה חייב לעזור לה". הנשים מרוצות מזה, הבעלים לא. אחר כך רואים את זה. הם יותר מרוצים אחר כך כשהנשים יוצאות לעבוד ומביאות כסף'.

אורנה העלתה את הסוגיות המגדריות שביציאת האישה לעבודה: 'הנשים יוצאות לעבודה. נשים שלא עבדו בחיים, ישר יוצאות לעבודה. זה בעייתי לפעמים [בעיני הגברים] כי האישה פתאום נהיית שווה לו, היא רוצה לקנות ומחליטה מה לקנות. באתי ופיה בדרך כלל רק הגברים הם אלה שעושים את הקניות'.

סומכת אחרת סיפרה על הכוונת העולים לדפוס יחסים שוויוני יותר המשלב את הנשים בניהול כלכלת המשפחה, לדבריה: 'אני מלמדת את הנשים והן הולכות לבנק. הגברים לא אוהבים את זה, אבל אני אומרת להם: "חייבים לקחת את אשתך לבנק, אחר כך אם תהיה חולה מי יוציא כסף מהבנק?"'.

הסומכות מספרות כי יש גברים שמפחדים שנשותיהם 'יזרקו' אותם: 'הנשים אומרות לבעל: "אחרי מה שעשית לי באתי ופיה... [הכוונה ליחס פטריארכלי או לאלימות]", הן ינקמו בו בישראל', תוך כדי שימוש ברשויות הרווחה. הבעל מגורש מהבית והוא ייאלץ לוותר על הרכוש והילדים. כאן, למרות התערבותן ביחסים בין המינים, הסומכות מביעות חשש מניצול יתר של הכלים השוויוניים שמעניקה המדינה לעולות (כמו תמיכה כלכלית וחברתית לנשים). ניצול שכזה לטענתן לא יקדם את העולה בחברה הישראלית. לפיכך ההתערבות שלהן מציגה לעתים תפיסות מגדריות שמרניות. חנה טענה: 'חלק מהעבודה שלי זה לשכנע את הנשים להישאר'. סומכת אחרת הגדירה קליטה מוצלחת: 'אם הם עוזבים את מרכז הקליטה בלי להתגרש'. סומכת אחרת ציינה מודל מוצלח

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

של זוג שהכירה במרכז הקליטה: 'שמתחשב אחד בשני, עוזרים... מקסימים. הם עדיין מתקשרים אלי'.

ימסרץ' תיארה סכסוך בין בני זוג:

יש פה אישה שסיפרה שבעלה היה מכה אותה באתיופיה, באה לארץ, ישר התלוננה שהיא מפחדת שהוא יהרוג אותה, והרשויות הוציאו אותו מהבית. בארץ הוא היה מקלל אותה, אני שמעתי [אותו מקלל], אבל לא הכה אותה, והוציאו אותו מהבית. היא אמרה ששמה הוא הרביץ לה, היא זוכרת מה הוא עשה לה שם ורוצה לנקום. אז היא אומרת שהוא רוצה להרוג אותה והוציאו אותו מהבית. עכשיו הוא אצל ההורים שלו והוא קשור לילדים שלו. קשה להם. כאן אנחנו מתערבות, שלא יריבו. חשוב לנו לשמור על המשפחה. חשוב לנו, הילדים אוהבים את אבא.

הסומכות ציינו כי קל להן יותר לתקשר עם הנשים מאשר עם הגברים, בשל הקרבה הנשית. הנשים משתפות אותן בסודותיהן על נישואין קודמים, ילדים מחוץ לנישואין ועימותים בין בני זוג. הסומכות, בעידודן של אימהות הבית ומנהלי מרכז הקליטה, מדובבות את העולות, שכן חשיפת הסודות חיונית לדעתן לניתוב התמיכה במשפחה ולמניעת סכסוכים אפשריים.

ימסרץ' סיפרה: 'הייתה משפחה שהזוג רב בגלל שהייתה לו ילדה מנישואים קודמים, והוא היה שולח לה כסף מהתקציב של המשפחה, או שהוא היה מטפל באבא הזקן שלו. הם רבו על שהוא שולח יותר כסף לילדים שלו מאשר לילדים שלה שנשארו שם. אנחנו משתדלים לדבר אתם, לפייס אותם'.

מסיפורים אלה עולים הקונפליקטים הבין-תרבותיים ביחס למשפחה ולענייני מגדר, שכן באתיופיה האישה הוגבלה לטיפול בבית ובילדים, דהיינו ל'תחום הביתי', בעוד הגבר שלט ב'תחום הציבורי' (Weil 2004). המעבר לישראל חולל כאמור שינוי במשפחה האתיופית בעיקר בשל העצמת הנשים העולות (שבתאי וקסן 2005). הסומכות, שהגיעו אף הן מהחברה הפטריארכלית באתיופיה אך חיות בישראל כבר כמה שנים, הפנימו את חלוקת העבודה המגדרית הנהוגה בישראל. הן חשות מחויבות לסייע לעולות ולעולים לאמץ נורמות אלה ואף להתמודד עם הקונפליקטים הכרוכים בכך. הסומכת ממלאת תפקיד של עובדת סוציאלית ויועצת זוגית, תפקיד החורג מהגדרת תפקידה הרשמי ומההכשרה שקיבלה.

מסורת אתנית

כל אימהות הבית ששוחחנו עמן הדגישו את חשיבות שימור המסורת של העולים במרכז הקליטה. עם זאת הגדרתן את המסורת הסתמכה על מאפיינים פולקלוריסטיים בלבד, דוגמת מוזיקה ואוכל, ולא על תפיסות תרבותיות עמוקות יותר. לדוגמה, חנה אמרה:

'אנחנו מאוד מקפידים שבמסיבות הם יביאו את האוכל שלהם, אנחנו מביאים לאירועים נגן ששם מוזיקה אמהרית, אנחנו מבקשים שהם יבואו בלבוש המסורתי שלהם, והם רוקדים. מאוד חשוב לשמור על המסורת'.

הסומכות שבאו מאותו רקע תרבותי כמו העולים הצדיקו מדיניות זו. 'ימסרץ' הצהירה: 'כל מה שהם מביאים, אין להם במה להתבייש, זה הכול יפה בעיניי. יש פה למשל שמגלוץ [מגשרים מסורתיים], כששכנים רבים, שכנים אחרים הולכים [למגשר]'. אגרנש הוסיפה: 'אני לא מנסה להפוך אותם לישראלים, אני מנסה לעודד אותם להיות עם תרבותם, תוך שהם מנסים ללמוד דברים אחרים של הישראלים, כי בכל זאת מדובר בעולים שהם אמורים להיות עם הסביבה'.

עם זאת עבור מרבית הסומכות המגע עם העולים חיזק את זיקתן האישית לזהות האתנית האתיופית. הדבר התבטא בשיבה שלהן למנהגים אתיופיים שזנחו בתהליך קליטתן בישראל. היו מהן ששבו להשתמש במנשאי תינוקות שהיו מקובלים באתיופיה ובמרכזי הקליטה, אך רווחים בישראל רק בקרב עולי אתיופיה. הסומכת לאה סיפרה כי היא, כמו עולים ותיקים מאתיופיה, התביישה להשתמש במנשא, אולם לאחר שבתה הרביעית נולדה במהלך עבודתה במרכז הקליטה היא החלה להשתמש במנשא המסורתי. אמריג' ציינה כי בהשפעת העולים: 'אני הרבה הולכת ושואלת את ההורים שלי על דברים שאני רואה פה. למשל על ה"בונה" [טקס הכנת הקפה המסורתי]. עכשיו קניתי לי [את האביזרים הדרושים] ואני עושה בונה בבית שלי. קודם היה רק אצל ההורים שלי'.

את השינוי שנוצר בזהותן האתנית של הסומכות משקפים בבירור גם דבריה של בתיה. היא סיפרה כי עבודתה בתור סומכת שינתה את חייה. השפה האמהרית שבפיה השתפרה, הקשר הרגשי שלה למקום הולדתה התגבר, והיא אף מתכננת לטוס ולבקר שם. היא רואה בעצמה שילוב של ישראלית ואתיופית. מכאן שהמפגש במרכז הקליטה בין מדריכות-סומכות ובין העולות יצר טרנספורמציה גם בזהותן של הסומכות עצמן. מתוך היכרות מחודשת עם תרבות המוצא הן לומדות להיות נשים אתיופיות המחוברות לערכים תרבותיים-מסורתיים.

בזהותן של סומכות אלה נוצר איפה תהליך של סינקרטיזם – שמשמעו שילוב של תרבויות שונות ליצירת מסורת תרבותית חדשה (שרעבי 2002: 17-22; Stewart & Shaw 1994: 1-26). תהליך זה מאפיין מצבים של מפגש בין-תרבותי ובכללם הגירה. סינקרטיזם נוצר תוך כדי הליך של ברירה, מכפייה או מבחירה, ויש בו יסודות תרבותיים חדשים המאומצים ומשתלבים ביסודות מסורתיים שנשתמרו מהעבר. בתהליך זה, התרבות הקולטת, הדומיננטית, משפיעה יותר על עיצוב הזהות, אך תרבות המוצא של המיעוט הנקלט אינה נמחקת והיבטים מסוימים, גם אם מועטים, משתלבים בזהות החדשה. העבודה המאומצת במרכזי הקליטה הובילה בהכרח את הסומכות, עולות ותיקות שהשתלבו בחברה הישראלית, למפגש מחודש עם המסורת האתנית. מפגש זה, כמו גם הקושי שלהן להשתלב באופן מלא בחברה הישראלית, תרם ליצירת זהות נשית חדשה

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

שיש בה גם היבטים ישראליים וגם היבטים אתיופיים. זהות זו עוצבה תוך כדי עבודתן על תהליך עיצוב זהותם האתיופית הישראלית של העולים.

היו סומכות שהגדירו את זהותן כזהות ישראלית בלבד, לדוגמה ימסרץ' אמרה: 'אני בארץ מ-1990, יש לי רק חברות ישראליות, אני מרגישה שייכת'. מבין סומכות אלה, רבות רואות את עיקר תפקידן בשינוי תרבותי של העולים. אחת הסומכות אמרה כי ברגע שהעולים עלו למטוס לכיוון ישראל הם צריכים להבין שעליהם להשאיר את התרבות הישנה ולאמץ את התרבות הישראלית. היא הוסיפה: 'אני רואה את עצמי שייכת לתרבות ישראלית, אבל אני לא מקיימת את התרבות האתיופית, כלומר לא מקיימת את טקס ה"בונה" ולא מכינה אינג'רה [לחם אתיופי]'.

סומכות אלה לא רק שזנחו אישית את מנהג הבונה, אלא ניסו לכפות על העולות לוותר עליו. פעם הגיעה סומכת לביתה של עולה חדשה שהייתה באמצע הכנת בונה עם שכנותיה. הסומכת הורתה לאישה: 'תזדרזי עם הקפה, הילדים צריכים להגיע ואת עדיין לא סיימת עם הקפה, אתם עכשיו לא באתיופיה, אלא בארץ ישראל, ואי-אפשר למשוך את הקפה שלוש שעות ולשבת בחוסר מעש'. העולה הגיבה: 'בסדר, הנה אני מסיימת', הסומכת: 'אני לא רוצה למצוא אותך כל יום מכינה קפה במקום לסדר את הבית, הבנת?!'. העולה לא ענתה, והסומכת יצאה (טגניה 2005).

עוד ביטוי קיצוני לניסיון להפוך את העולות לישראליות עולה מתצפית שנערכה באחד ממרכזי הקליטה בסמוך לחג הפסח (שם). הסומכת אסתר הנחתה את הנשים בדבר ההכנות לחג. הסומכת פנתה אל העולות בעברית דווקא, ואמרה: 'בניגוד לאתיופיה שלא היו הרבה כלים ולא היו כלים חשמליים ברוב המקומות, פה ישנם כלים וצריך להכשיר אותם באופן שונה'. רוב הנוכחות הסתכלו עליה בתמיהה ולא הבינו את דבריה. ככל שהשיחה נמשכה נראה היה שהעולות מאבדות עניין. בהמשך פנתה הסומכת לאחת הנשים והורתה לה: 'קומי ותביאי את המזלגות ואיך את מכשירה אותם'. האישה השיבה: 'אני שוטפת טוב בסבון ומרתיחה במים חמים'. הסומכת אמרה: 'טוב מאוד', ומחאה כפיים. פנתה לאישה אחרת: 'ואיך את מכשירה את הסיר?', האישה ענתה: 'שוטפת טוב וזהו'. הסומכת אמרה לה: 'מה את חושבת שאת נמצאת באתיופיה? פה יש לך סבון ומים בשפע, אם את רוצה שהבית והכלים שלך יהיו נקיים את צריכה ללמוד וליישם את מה שמלמדים אותך פה [קולה עלה, היא כעסה ופנתה שוב אל האישה]: שבי ותפתחי את אוזןך'. לאחר מכן פנתה הסומכת לכולן ונזפה בהן על שהן 'לא רציניות', לא מקשיבות ולא מבינות, ולא משנה כמה פעמים מסבירים להן. אולם במהרה נרגעה ואמרה: 'תשכחו מה שהיה באתיופיה, אתן פה בישראל ויש כללים אחרים ומנהגים אחרים ולכן אתן חייבות ללמוד ולהפנים אותם'.

אחת המשתתפות חיוותה את דעתה על המפגש: 'היה בסדר אבל לא הבנתי כלום'.
על הסומכת אמרה:

אני לא אוהבת אותה, היא פוגעת ומעליבה, באתיופיה היינו בעלי מעמד, ופה

אנחנו אפס, והיא ממשיכה לעשות אותי אפס, כל דבר שאני עושה לא בסדר. אבל זה משתפר עם הזמן, אני משתדלת למלא את ההוראות שלה, משום שזה עלול לפגוע בי כי הם הולכים ומספרים להנהלה, ואם היא שמעה ויכוח זה הופך להיות ידוע לכל מרכז הקליטה, והם מתערבים. אינם מניחים לנו. כשראיתי שהיא אתיפית חשבתי שהיא כמוני ותבין אותי, אבל היא תמיד התלוננה עד כמה אני לא מבינה, ותמיד אמרה שאני לא אשתנה, ובשביל להצליח בארץ צריך לאמץ את התרבות החדשה, ושרוב הבנות תקועות בתרבות האתיופית.

המפגש המביך בין הסומכת ובין העולות משקף את הקטבים השונים של תפקידה: ישראליות מול אתיופיות. יש סומכות הרואות בתפקידן גישור בין-תרבותי, אחרות שמו להן למטרה לשנות את תרבות העולות. נראה כי הסומכת שנצפתה משוכנעת בחשיבות תפקידה, רואה את עצמה ישראלית ונחושה בדעתה להפוך את העולות לישראליות, בהתאם להבנתה ולתפיסתה. בתור ישראלית היא מעבירה מסר הקורא לביטול תרבות המוצא של העולות ואינה פועלת כמגשרת בין-תרבותית, ואילו העולות רואות בה אישה אתיופית, 'אחת משלהן', ולכן הן תמהות ומאוכזבות מהתנהגותה. הן גם חוששות להביע התנגדות בשל קשריה עם הממסד הקולט.

בשיחותינו עם סומכות נראה כי פער עדתי בין סומכות ובין עולות (ועולים) חשוב לא פחות מפער דתי. העולים משתייכים לקבוצת הפלשמורה, שהיא מרבית האוכלוסייה במרכזי הקליטה, וגירום הוא חלק בלתי נפרד מתהליך הקליטה. סומכות רבות הדגישו את השוני בינן בתור יהודיות ובין העולים הלא-יהודים. בדבריהן אף נשמעה נימה מזוללת המשקפת את יחס הקהילות היהודיות כלפיהם עוד באתיופיה. לאה קבעה: 'הם שונים מהתרבות שהכרתי. אני גדלתי בסביבה רק של יהודים. באתיופיה אני חייתי בסביבה רק של יהודים, אני מכירה מנהגים רק של יהודים, מילים רק של יהודים. אלה מעורבבים עם נוצרים, הם לא יהודים, יש להם מנהגים של לא יהודים'.

דבורה אמרה: 'התרבות שלהם שונה, ממש שונה לגמרי. הם צריכים לעבור גיור. אנחנו יהודים. למשל אנחנו היינו הולכים למרגם (בקתת נידה), הם לא היה [להם] שום דבר בזמן נידה'.

הסומכות מנסות להתחמק מדיון גלוי בהתנשאותן הדתית ביחס לעולים. אימהות הבית, שהן גורם אתני חיצוני, מאירות את הנושא. דליה אמרה: 'לפעמים היו בעיות כי ראיתי שהסומכות מסתכלות קצת מרחוק על המנהגים שלהם, הן מבינות אותם, הן מכירות אותם, הן יכולות להשוות. אנחנו עובדים עם פלשמורה. [אפשר היה] לראות את ההתייחסות שלהן, הן היו מסתכלות מלמעלה, במיוחד הבת של הקייס, על המנהגים של העולים'.

סיכום

משבוחנים את תהליך הדרכת העולים בחברה הישראלית, הליך המשקף מנגנון קליטה, מתברר כי לאורך שנות קיומה של המדינה חלו שינויים במנגנון הקולט ובוהויות הקולטות. בעשורים הראשונים נבחרו לתפקיד נשות האליטה הוותיקה, ובהדרגה ראו גם הן וגם החברה שליחות אידאולוגית. בשנות השמונים מילאו את תפקיד המדריכות במרכזי קליטה של עולי אתיופיה נשים (סומכות) שלא הכירו את תרבות העולים ושפתם, והונעו משיקולי תעסוקה ולא משיקולים אידאולוגיים. משנות התשעים, בשל הפלורליזם המוצהר של הסוכנות, שולבו בעבודה במרכזי הקליטה עולים ותיקים דוברי אמהרית, ובהם הסומכות. על אף שינויים אלה, העמדה הבסיסית ביחס לקליטת מהגרות נותרה בעינה. עמדה זו, המבוססת על אידאולוגיה של טמיעה תרבותית, מקשרת נשים לביתיות, וניהול משק בית הוא בעצם הפנמת הישראליות.

גם בעידן הנוכחי, המצהיר על פלורליזם, הסוכנות מנחה את הסומכות לטפל באישה ובמשפחה בעיקר דרך משק הבית. שאלות המחקר נבחנו תוך כדי ניתוח עבודת הסומכות בשלושה מוקדים: ניקיון ובריאות, הורות וזוגיות ויחס למסורת האתנית של העולים. הראשון, שתאם ביותר את הנחיות הסוכנות, היה ניקיון ובריאות. לפי תפיסת הסוכנות, העולים אינם נקיים דיים על מנת להשתלב בחברה הישראלית, והסומכות שיתפו פעולה והעבירו מסר זה, בשל חשש לתדמית שלילית של העדה. עם זאת בהסבריהן לעולים הן הציגו את הצורך בניקיון כנובע מחשיבה ישראלית עליהם, ולא כתכונה מהותית שלהם, או כפי שאמרה אחת הסומכות: 'אם לא תלמדי לנקות אף אחד לא ישב ליד הילד שלך'. כמו כן הסומכות יצאו מהגדרת תפקידן והשתמשו בניקיון כדי להורות לעולים את המוקד הבא בעבודתן – שותפות בין שני בני הזוג.

המוקד השני הוא תחום ההורות והזוגיות. הסומכות התערבו בנושאים של הורות, זוגיות ויחסי הכוח במשפחה. טיפולן בתחום זה, החורג מההגדרה הפורמלית של תפקידן והכשרתן, נעשה בתמיכת אימהות הבית. הסומכות רואות את השמירה על זוגיות העולים חיונית לתהליך הקליטה, כיוון ששלמות המשפחה מסייעת בהפניה של תקציבים ובסיוע בדיוור ליחידה המשפחתית. עם זאת, הסומכות, כמו אימהות הבית, רואות את יחסי המגדר המאפיינים את החברה הישראלית כעדיפים על אלה הנהוגים באתיופיה, ותומכות בהטמעתם בעולים.

המוקד השלישי הוא היחס למסורת האתנית של העולים. הסומכות צידדו בשמירת תרבות העולים, והמוסדות תמכו בסומכות וראו בשמירה על המסורת חלק מהצהרת הפלורליזם. בעקבות מפגשן עם העולים היו סומכות שבחרו לשוב ולאמץ חלק מהמנהגים המסורתיים שזנחו בשנים הראשונות לעלייתן. הן מעצבות מחדש את זהותן האתנית והמגדרית עד לסינקרטיזם. על אף קבלתן את התרבות האתיופית הן מתביישות בעולים שעדיין לא הפנימו נורמות תרבותיות ישראליות. חנה למשל סיפרה: 'לקחתי משפחה למרפאה והם לא רצו לשלם על האוטובוס. איזה פדיחה, אני שילמתי עליהם

וקיבלתי החזר. זה פדיחה, הם מגיעים לנהג, מתחילים לחפש כסף בבגדים שלהם, אני מתביישת, כולם מסתכלים, אנשים מסתכלים עלייך, זה לא משנה שזה הוא, אני יחד אתו, אני צריכה להגיד לו. וזהו'. אורה סיפרה: 'אני לוקחת אנשים לרופא, לא רוצה להתפשט בפני הרופא, ביטלנו רופא, זה לא נעים'. נוסף על תחושות הבושה, הסומכות רואות את עצמן כנעלות ביחס לעולי הפלשמורה בשל יהדותן המשקפת את שיוכן לחברה הישראלית.

בשלושת המוקדים מצטיירת הסומכת כמי שרואה את עצמה נציגה שכירה של הממסד הקולט, וחייבת להעביר את מסריו. לפי מסרי הקליטה יש לחשוף את עולי אתיופיה, הנחשבים מסורתיים, אל העולם המודרני הישראלי, ברם את החשיפה הזאת מעצבת הסוכנות באמצעות הוראה של משימות נשיות ביתיות המבוססות על תפיסות מסורתיות. בהתאם להנחיות אלה הסומכת מתערבת בחיי העולים ואף פולשת אל גבולות אינטימיים. היא פועלת כך לא רק על מנת לבצע הוראות, אלא גם בשל אימוצה את ערכי החברה הישראלית. העובדה שהסומכת באה מרקע אתני זהה לעולות מובילה לאמפתיה כלפיהן ולתרגום מסרי הקליטה באופן שיובנו ויתקבלו. על ההנחיות היא מוסיפה מסרים שלדעתה יוכלו לסייע לעולות.

הרצף שבין הישראליות לאתיופיות בא לידי ביטוי גם בתוך מרכז הקליטה עצמו. שם יש דרגות שונות של ותק: אימהות הבית הישראליות, הסומכות האתיופיות והעולות בנות הפלשמורה. אימהות הבית מכבדות ומחבבות את הסומכות המתנהגות כישראליות וחולקות אתן שפה, נורמות ומקום עבודה. היחס שלהן לעולים מתיימר להיות פלורליסטי ואוהב, אולם הריחוק התרבותי והתפקיד מקשים על קשרי חיבה עמוקים. לעומתן הסומכות רואות את עצמן חלק משתי התרבויות בו זמנית. הן מעריכות את אימהות הבית ומחבבות את העולים, גם אם לעתים, עקב הסתגלותן לחברה הישראלית, הן מביעות כלפיהם זלזול. לעתים כשהסומכות הציבו את תפקידן וזהותן כמנוגדים לתרבות העולים ופעלו לשינויים, התעוררו קונפליקטים. מפתיע, אך העולים מאתיופיה מיעטו להתנגד לסומכות. אם עלו התנגדויות הן לא הובעו במישרין, אלא אופיינו בהתעלמות מהנחיות הסומכות, או בהבעת מורת רוח בינם לבין עצמם. בשיחותינו עם עולים ועובדים הוסברה הקונפורמיות ברצון להימנע מ'להוציא את הכביסה המלוכלכת' החוצה, ובעיקר כשמדובר בקונפליקט עם בת אותה קבוצת מוצא. עוד סיבה היא אסירות התודה שהרגישו העולים על הטיפול בהם כלפי המדינה והסומכות. גורם מרכזי נוסף הוא הבנת העולים את חולשתן הבלוטת של הסומכות בעיני החברה הישראלית, והחשש שהביקורת תפגע בפרנסתן.

עדות זו וגם מה שעלה מתוך שיחותינו עם הסומכות מלמדים על מעמדן החלש, לא רק בעיני העולים אלא גם בעיני מעסיקהן ובעיני החברה הישראלית; שכן הנמוך ותנאי העסקתן וכן תפיסות פטרנליסטיות הבאות לידי ביטוי באמירות גזעניות שהופנו כלפיהן וכלפי בני משפחתן גם בחייהן האישיים וגם במסגרת עבודתן עם העולים. למשל, לאה סיפרה: 'הבן שלי עלה לכיתה א. בהתחלת השנה היה לו נורא קשה. אמרו לו "אתיופיי".'

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

הסומכת חנה סיפרה: 'הייתי בבית מרקחת עם עולים והרוקחת שאלה משהו, באתי לתרגם והיא [הרוקחת] אומרת לי: "תשתקי, תהיי בשקט, לא שאלתי אותך". אמרתי לה: "את ביקשת שאני אתרגם". אורה הוסיפה: "יש תגובות לא נעימות של אנשים ברחוב כשרואים אותי עם העולים, אומרים לי: "מה זה, באת מהכפר? הבאת את כל העולים מאתיופיה לפה?"

מיקומה של הסומכת ניצב אפוא בתפר שבין החברה הישראלית לבין העולים האתיופים, ומתבסס על ניגודים. דרישת התפקיד של הסומכת אינה כוללת הכשרה, אך באופן לא רשמי מצופה ממנה לבצע עבודה רגשית של התערבות ותמיכה המקבילה לזו של עובדים מקצועיים טיפוליים. בהיבט המגדרי, הוגדר לסומכות שעבודתן ממוקדת בתחום הביתי, אך הסומכות מינפו את תפקידן להעברת מסרים שוויוניים. בהיבט התרבותי זהותה של הסומכת היא שילוב אתני, היא אתיופית מצד אחד וישראלית מצד אחר. החברה הישראלית מפקידה בידיה את הנחלת התרבות הישראלית, תפקיד שזיכה את קודמותיה, בעשורים הראשונים של המדינה, ביוקרה ציבורית ואישית. אולם בזמן היא חסרת כוח בעצמה, וכמו העולה החדשה היא סובלת מסטראוטיפים שליליים הכרוכים בהגירה ובהדרה חברתית.

מקורות

- אליצור, אבשלום, 2000. 'הלא כבני כושים אתם לי: יהודי אתיופיה ומדינת ישראל', **מקום למחשבה בשער**, 7, עמ' 2-13.
- בודובסקי, דני, י' דוד, יחיאל ערן, עקיבא ברוך ובתיה אבני, 1994. **יהודי אתיופיה במעבר בין תרבותי: המשפחה ומעגל החיים**, בית צ'ין, ירושלים.
- בנאי, נורית ודורון בכר, 1988. **קליטת האתיופים: האתגר הנסתר, המגבית המאוחדת**, ירושלים.
- ברנשטיין, דבורה, 1987. **אישה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב.
- גינסין, רחל ונורית אלפסי, 1991. **תכנית לקליטת עולי אתיופיה**, ב, המשרד לקליטת עלייה, ירושלים.
- גינדין, אסטמן, עוזי גדור, הגר סלמון, 1985. **קליטת עולי אתיופיה: תכנית אב**, המשרד לקליטת עלייה, ירושלים.
- הכהן, דבורה, 1999. **הגרעין והריחיים: התיישבות העולים בנגב בעשור הראשון למדינה**, עם עובד, תל אביב.
- הרצוג, אסתר, 1998. **הבירוקרטיה ועולי אתיופיה**, צ'ריקובר, תל אביב.
- וייל שלוהה, 2008. 'ציונות ועלייה' בתוך: הגר סלמון (עורכת), **אתיופיה**, מכון יד בן-צבי, ירושלים, עמ' 187-200.

- טגניה, ווגאי, 2005. 'הסומכת במרכז קליטה', עבודה סמינריונית, בהנחיית רחל שרעבי, בקורס: מגשרים בין-תרבותיים, המכללה האקדמית אשקלון.
- יונה, יוסי ויהודה שנהב, 2005. רב תרבותיות מהי? על הפוליטיקה של השונות בישראל, בבל, תל אביב.
- יזרעאלי, דפנה, 1999. 'המיגדור בעולם העבודה', בתוך: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן, הנרייט דהאן-קלב, חמה הרצוג, מנאר חסן, חנה נוה, וסילביה פוגל-ביז'או (עורכות), מין, מיגדר, פוליטיקה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, עמ' 167-172.
- ליסק, משה, 1999. העלייה הגדולה בשנות החמישים: כישלוננו של כור ההיתוך, מוסד ביאליק, ירושלים.
- מינוצ'ין-איציקסון, שרה, שאול הירשפלד, רבקה הנגי וודו קרסילובסקי, 1997. 'תפקידים משפחתיים אצל עולי אתיופיה: שינוי והתמודדות', בתוך: אלי עמיר, אלכס זהבי ורות פרגאי (עורכים), שורש אחד וענפים רבים, מאגנס, ירושלים, עמ' 67-98.
- סבר, ריטה, 2000. 'וקיבצתי אתכם מן העמים: תהליכי עלייה וקליטה', בתוך: יעקב קופ (עורך), פלורליזם בישראל, המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, ירושלים, עמ' 184-165.
- סטולר-ליס, שחלב, 2004. 'הדרכה וקידום בריאות בחברות רב-תרבותיות: המקרה של העלייה הגדולה לישראל: 1949-1956', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע.
- ספקטור, גרסיאלה, 2000. 'הרהורים אחדים על גישור תרבותי', גדיש: שנתון לחינוך מבוגרים, ו, עמ' 155-162.
- עמר, נטע, 2007. 'נורית: מרכז קליטה לעולי אתיופיה, באר-שבע', בתוך: יעקובי, חיים ושלי כהן (עורכים), הפרדה: הפוליטיקה של המרחב בישראל, חרגול ועם עובד, יעקובי.
- עצמון, יעל, 2001. 'היסטוריה של קבלת אחריות', בתוך: יעל עצמון (עורכת), התשמע קולי?: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, מכון ון ליר, ירושלים.
- פוגל-ביז'או, סילביה, 1999. 'משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות', בתוך: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן, הנרייט דהאן-קלב, חנה הרצוג, מנאר חסן, חנה נוה וסילביה פוגל-ביז'או (עורכות), מין, מגדר, פוליטיקה, עמ' 107-166.
- פרס, יוחנן ואליעזר בן-רפאל, 2006. קירבה ומריבה: שסעים בחברה הישראלית, עם עובד ומכללת ספיר, תל אביב.
- קורנילדי, מיכאל, 2005. יהדות אתיופיה, ראובן מס, ירושלים.
- קימרלינג, ברוך, 1998. 'הישראלים החדשים, ריבוי תרבויות ללא רב תרבותיות', אלפיים, 16, עמ' 264-308.
- קימרלינג, ברוך, 2004. מהגרים, מתיישבים, ילידים, עם עובד, ירושלים.

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

רוזין, אורית, 2005. 'נשים קולטות נשים, תפקידן של נשים ותיקות בקליטת העלייה הגדולה בשנות החמישים, היסטוריה ותיאוריה', בתוך: אבי בראל, דניאל גוטוויין, וטובה פרילינג (עורכים), *חברה וכלכלה בישראל*, ב, יד בן-צבי ומכון בן-גוריון, ירושלים ושדה בוקר, עמ' 645-670.

שבתאי, מלכה ולאה קסן, 2005. 'מבוא', בתוך: מלכה שבתאי ולאה קסן (עורכות), *מולועלם: נשים ונערות יוצאות אתיופיה*, לשון צחה, תל אביב, עמ' 7-15.

שחורי, מלי, 2006. 'סטראוטיפים אתניים ומרחק חברתי בחברה הישראלית', *סוגיות חברתיות בישראל*, 1, עמ' 66-88.

שטייר, חיה, נח לוין אפשטיין ומייקל בראון, 2007. 'משטרי רווחה, מדיניות תמיכה במשפחה ותעסוקת נשים לאורך מסלול חייהן', בתוך: אדר מתת בונים (עורכת), *משפחות בראייה סוציולוגית ואנתרופולוגית*, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, עמ' 197-207.

שרעבי, רחל, 2002. *סינקרטיזם והסתגלות: המפגש בין קהילה מסורתית ובין חברה סוציאליסטית*, צ'ריקובר, תל אביב.

שרעבי, רחל, 2005. 'משא-ומתן היברידי: בין קולטים לבין נקלטים בהתיישבות העובדת', *סוציולוגיה ישראלית*, 1, 2, עמ' 389-420.

שרעבי, רחל, 2007. 'פרטית שהיא ציבורית: מקומה של האישה במושבי העובדים הראשונים', *מגמות*, 1, 45, עמ' 75-102.

שרעבי, רחל וענבל סיקורל, 2007. 'בתי נידה (מרגם גוג'ז) בקרב עולות מאתיופיה בישראל: מחאה מגדרית דתית ואתנית', *סוציולוגיה ישראלית*, ח, 2, עמ' 323-347.

Abu-Lughod, Lila, 1993. *Writing Women's Worlds: Bedouin Stories*, University of California Press, Berkeley.

Anteby-Yemini, Lisa, 2005. 'From Ethiopian Villager to Global Villager: Ethiopian Jews in Israel', in: Andre Levi & Alex Weingrod (eds.), *Homelands and Diasporas: Holy Lands and Other Places*, Stanford University Press, Stanford, pp. 220-246.

Ashkenazi, Michael & Alex Weingrod, 1984. *Ethiopian Immigrants in Beer Sheva*, American Association for Ethiopian Jews, Illinois.

Ben-Rafael, Eliezer & Yochanan Peres, 2005. *Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded*, Brill, Leiden & Boston.

Coser Laub, Rose, Laura S. Anker & Andrew J. Perrin, 1999. *Women of Courage: Jewish and Italian Immigrant Women in New York*, Greenwood Press, Westport, CT.

- Doleve Gendelman, Tsili, 1990. 'Ethiopia as a Lost Imaginary Space: The Role of Ethiopian Jewish Women in Producing the Ethnic Identity of their Immigrant Group in Israel', in: Juliet Flower MacCannell (ed.), *Other Perspectives in Gender and Culture*, Colombia University Press, New York, pp. 242-257.
- Douglas, Mary, 1970. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Emmenrich, Lisa, 1997. 'American Indian Women Assimilation Policy and Scientific Motherhood: 1912-1918', in: Elizabeth Jameson & Susan Armitage (eds.), *Writing the Range: Race Class and Culture, in the Women's West Norman*, University of Oklahoma Press, Norman, pp. 393-409.
- Fletcher, Anthony, 1999. *Gender, Sex, and Subordination in England: 1500-1800*, Yale University Press, New Haven.
- Halper, Jeff, 1985. 'The Absorption of Ethiopian Immigrants: A Return to the Fifties', *Israel Social Science Research*, 3, 1-2, pp. 112-139.
- Hyman, Paula, 1995. *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representations of Women*, University of Washington Press, Seattle WA & London.
- Leitman, Eva & Elisabeth Weinbaum, 1999. 'Israeli Women of Ethiopian Decent: The Strengths, Conflicts and Successes', in: Tudor Parfitt & Emanuela Trevisan (eds.), *The Beta Israel in Ethiopia and Israel*, Curzon, Richmond, 128-136.
- Macleod, David I., 1998. *The Age of the Child, Children in America 1890-1920*, Twayne Publishers, New York.
- Newman, Stanley, 1985. 'Ethiopian Jewish Absorption and the Israeli Response: A Two-Way Process', *Israel Social Science Research*, 3, 1-2, pp. 104-111.
- Ochs, Vanessa L., 1999. 'What Makes a Jewish Home Jewish?', *Cross-Currents*, 49, 4, pp. 491-503.
- Ortner, Sherry B., 1974. 'Is Female to Male as Nature is to Culture?', in: Michel Zimbalist Rosaldo and Luise Lamphere (eds.), *Woman, Culture, and Society*, Stanford University Press, Stanford, pp. 68-87.
- Park, Robert, 1928. 'Human Migration and the Marginal Man', *American Journal of Sociology*, 33, pp. 881-893.

הקניית הישראליות: עבודת הסומכות במרכזי הקליטה של עולי אתיופיה

- Phillips, Davis, Jennifer, 1999. 'Fertility Decline and Changes in the Life Course among Ethiopian Jewish Women', in: Tudor Parfitt & Emanuela Trevisan-Semi (eds.), *The Beta Israel in Ethiopia and Israel*, Curzon Press, Richmond, pp. 137-159.
- Price, Joshua M., 2002. 'The Apotheosis of Home and the Maintenance of Spaces of Violence', *Hypatia*, 17, 4, pp. 39-70.
- Said, Edward, 1978. *Orientalism*, Vintage Books, New York.
- Kaplan, Steven & Hagar Salamon, 2004. 'Ethiopian Jews in Israel: A Part of the People or Apart from the People?', in: Uzi Rebhun & Chaim I. Waxman, *Jews in Israel: Contemporary Social and Cultural Patterns*, University Press of America, Hanover & London, pp. 118-148.
- Sered, Suzan Starr, 1994. *Priestess, Mother, Sacred Sister: Religions Dominated by Women*, Oxford University Press, New York NY.
- Spector, Stephen, 2005. *Operation Solomon, The Daring Rescue of the Ethiopian Jews*, Oxford, Oxford University Press.
- Stewart, Charles & Rosalind Shaw (eds.), 1994. *Syncretism / Anti Syncretism*, Routledge, London.
- Weil, Shalva, 2004. 'Ethiopian Jewish Women: Trends and Transformations in the Context of Transnational Change', *Nashim*, 8, pp. 73-86.
- Weingrod, Alex, 1966. *Reluctant Pioneers*, Kennikat Press, Washington, New York & London.
- Weingrod, Alex, 1995. 'Patterns of Adaptation of Ethiopian Jews within Israeli Society', in: Steven Kaplan, Tudor Parfitt & Elaine Semi Colligan, *Between Africa and Zion*, Ben-Zvi Institute, Jerusalem, pp. 252-257.
- Wolf, Marjorie, 1985. *Revolution Postponed, Women in Contemporary China*, Stanford University Press, Stanford.